

Jerzy Czołgoszewski

Rodzina nadzorców więzienia w Sandomierzu – uczestników Powstania Listopadowego – jako wzór wychowania patriotycznego

Family of prison supervisors in Sandomierz – participants of the November Uprising – as a model of a patriotic education

Artykuł jest kontynuacją cyklu publikacji przedstawiających wyniki badań dotyczących rozwoju więziennictwa na przestrzeni dziejów Polski. Celem opracowania jest przedstawienie środowiska rodzinnego jako wzoru wychowania patriotycznego rodu Cyprysińskich – nadzorców więzienia w Sandomierzu. Przedmiotem analiz będą losy rodziny nadzorczy sandomierskiego więzienia Marcina Cyprysińskiego prowadzące jej trzech przedstawicieli do czynnego udziału w Powstaniu Listopadowym. Badania pozwolą ustalić, iż dwóch jego synów, również pełniących obowiązki nadzorczy więzienia – Kazimierz, który po wybuchu powstania zgłosił się do wojska powstańczego, oraz Antoni, aktywny uczestnik stołecznych działań w czasie zrywu narodowego, a także trzeci – Wincenty, kapitan Gwardii Narodowej, który nie miał związków z więziennictwem, za udział w Powstaniu Listopadowym mogą być zaliczeni do bohaterów, którzy poświęcili życie i wolność osobistą walce z caratem o niepodległość Polski.

Słowa kluczowe: rodzina Cyprysińskich, więzienie w Sandomierzu, nadzorca więzienny, Powstanie Listopadowe

This article is a continuation of a series of publications presenting the results of research showing the development of the prison system throughout the history of Poland. The aim of the publication is to present the family environment as a model for education in the patriotic

Cyprysiński family – supervisors of the prison in Sandomierz. The subject of the analysis will be the family fate of the supervisor of Sandomierz prison, Marcin Cyprysiński, leading three of its representatives to actively participate in the November Uprising. Research established that two of his sons, who were also working as prison supervisors – Kazimierz, who volunteered to join the insurgent army after the outbreak of the uprising and Antoni, an active participant in the capital's activities during the national uprising, and the third – Wincenty, a captain of the National Guard, who had no connections with the prison system, for participating in the November Uprising, they can be counted among the heroes who devoted their lives and personal freedom to the fight against tsarism for Poland's independence.

Key words: the Cyprysiński family, prison in Sandomierz, prison supervisor, November Uprising

Wprowadzenie

W Królestwie Polskim, w procesie utrzymania carskiej władzy wobec zniewolonego narodu polskiego, szczególne znaczenie miała stała weryfikacja urzędników wszystkich rang państwowych. Jednak kierująca administracją nowego państwa Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji (KRSWiP) początkowo skutecznie przeciwstawiała się przyjmowaniu w szeregi polskiej kadry urzędniczej osób bez odpowiednich kompetencji. Jednym ze sposobów doboru kandydatów na zwierzchników więzień było nominowanie osób już piastujących stanowiska urzędnicze lub mianowanie dymisjonowanych oficerów wojska¹. Z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić, że nie ma drugiej takiej rodziny, w której trzech przedstawicieli w okresie Królestwa Polskiego, pełniłoby funkcję nadzorcy więziennego. Protoplasta rodziny Marcin Cyprysiński (w aktach metrykalnych jego nazwisko oraz członków rodziny zapisywano Cyprysieński) oraz jego dwaj synowie przynajmniej przez kilkanaście lat

¹ M. Rutkowski, *Weryfikacja urzędników państwowych w Królestwie Polskim po Powstaniu Listopadowym*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2003, t. VIII, s. 147-148; J. Czołgoszewski, *Geneza oraz kształtowanie się więziennictwa w I Rzeczypospolitej, Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim. Od służby miejskiego do strażnika więziennego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2021, s. 240-242.

byli nadzorcami więzienia w Sandomierzu (stanowisko nadzorca zostało wprowadzone Instrukcją więzienną z 1823 r., wcześniej był to „inspektor” lub „intendent”)².

Marcina Cyprysińskiego można zaliczyć do ludzi wybitnych, a jego synów za udział w Powstaniu Listopadowym – do bohaterów, którzy poświęcili życie i wolność osobistą walce z caratem o niepodległość Polski. Spośród nich dwóch tj. Kazimierz (przez 14 lat) i Antoni (przez kilka miesięcy), tak jak ojciec (zapewne przez kilka lat przed 1817 r.) pełnili obowiązki nadzorca sandomierskiego więzienia. Trzeci syn Wincenty, kapitan powstańczej Gwardii Narodowej, nie pełnił funkcji w więzienictwie. Najmniej informacji zachowało się o synu Konstantym, który po powstaniu emigrował na zachód, następnie wyjechał do Indii, gdzie budował kolej³.

Artykuł jest kontynuacją cyklu publikacji przedstawiających wyniki badań dotyczących rozwoju więziennictwa na przestrzeni dziejów Polski. Jego celem jest przedstawienie środowiska rodzinnego jako wzoru wychowania patriotycznego rodu Cyprysińskich – nadzorców więzienia w Sandomierzu. Przedmiotem analiz będą losy rodziny nadzorca sandomierskiego więzienia Marcina Cyprysińskiego prowadzące jej trzech przedstawicieli do czynnego udziału w Powstaniu Listopadowym. Bazą wyjściową badań był opublikowany szkic dziejów rodziny, a analizę materiałów źródłowych stanowiły m.in. przechowywane w archiwach państwowych raporty i dokumenty władz Powstania Listopadowego, wspomnienia, pamiętniki i przewodniki z czasów Powstania Listopadowego, akta stanu cywilnego, raporty Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji oraz instrukcje i przepisy więzienne. Dzieje rodziny Cyprysińskich w kontekście pełnienia funkcji nadzorców więzienia w Sandomierzu oraz udziału w Powstaniu Listopadowym nie są szerzej znane.

² Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu, Księgi zmarłych z par. kolegiackiej/katedralnej z lat 1720-1941, nr 207/1822, k. 170-171; *Instrukcja więzienna*, Annex do Nr. 1-go, *Decyzja zatwierdzająca ogólną instrukcję więzienną*, dnia 17 września 1823 r., No 1. Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego: Wydział Spraw Wewnętrznych, cz. 6, *O aresztach i więzieniach*, t. I, Drukarnia S. Orgelbranda, Warszawa 1868, s. 339.

³ B. Bielasta, *Cyprysińscy na Mazowszu*, Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, Ciechanów 2010, s. 9-11, 25-34.

Cyprysiński Marcin (1758–1822) – inspektor więzienia inkwizycyjnego w Sandomierzu (do 1817 r.)

O Marcinie Cyprysińskim oraz o pochodzeniu jego rodziny brak jest pewnych informacji. Jego potwierdzone metrykalnie związki z Sandomierzem datują się od początku lat dziewięćdziesiątych XVIII w. W Sandomierzu przeżył trzydzieści lat, tutaj w latach 1796–1806 urodziły się jego dzieci, a kolega jego synów ze studiów twierdził, że byli to „podobno synowie neofity w Sandomierzu”. Twierdzenie to mogło być prawdziwe, ponieważ w połowie XVI w. Sandomierszczyzna była jednym z prężniejszych ośrodków innowierczych oraz etymologia jego nazwiska wywodzić się mogła od śródziemnomorskich cyprysów. Był żonaty z Maryanną z Kamińskich (niektóre źródła podają, że z Zalewskich) (1785–1838). Miał pięcioro dzieci: Kazimierza (1796–1831), Ludwikę (ur. 1801 r.), Wincentego (1803–1835), Antoniego (1806–1860) oraz Konstantego (b.d. dot. lat życia)⁴.

W dostępnych materiałach brak jest informacji kiedy Marcin Cyprysiński został mianowany na posadę inspektora więzienia w Sandomierzu. Dotychczas uznawano, że objął to stanowisko w pierwszym półroczu 1817 r. Jednak w raporcie KRSWiP z 31 grudnia 1817 r. kierowanym do namiestnika Królestwa przy nazwisku Cyprysińskiego brak jest imienia. Natomiast Antoni Cyprysiński w piśmie do KRSWiP z 1 czerwca 1831 r. podaje, że jego brat Kazimierz obowiązki inspektora sandomierskiego więzienia pełnił przez 14 lat – a więc od 1817 r. Być może dotychczasowa informacja, że KRSWiP mianowała nadzorcą więzienia w Sandomierzu Marcina Cyprysińskiego była błędna, a decyzja ta dotyczyła jego syna Kazimierza⁵.

⁴ Parafia Ewangelicko-Augsburska w Warszawie, Akta stanu cywilnego, Zespół 0181d, UMZ-1835, nr 78; *Polski Słownik Biograficzny*, t. 4, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1938, s. 127-128; K. Łukasiewicz, *Wspomnienia starego lekarza o czasach powstania listopadowego (1825-1835)*, Koło Miłośników Książki, Zamość 1937, s. 15; Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu: Księgi ochrzczonych z par. kolegiackiej/katedralnej z lat 1720-1931, nr 13/1806; Księgi zmarłych z par. kolegiackiej/katedralnej z lat 1720-1941, nr 19/1826; Parafia Rzymskokatolicka Św. Andrzeja w Warszawie, Akta stanu cywilnego, Zespół 0159d, UMZ-1838, nr 197; B. Bielasta, *Cyprysińscy*, „Ciechanowskie notatki” 2018, <https://ciechanowskienotatki.pl/cyprysinscy/>, [dostęp: 15 stycznia 2024].

⁵ T. Demidowicz, *Zakłady karne w Królestwie Kongresowym 1815–1830*, [w:] A. Koprukowniak (red.), *W kręgu zainteresowań naukowych profesora Tadeusza Mencla*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1999, s. 211; Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), I Rada Stanu Królestwa Polskiego, sygn. 107, k. 446; Władze Centralne Powstania Listopadowego, sygn. 597, k. 2.

Mianowanie i skierowanie w 1817 r. nowych inspektorów do więzień w Sandomierzu, Łomży, Zamościu, Piotrkowie i Kalwarii było reakcją KRSWiP na otrzymywane zażalenia w sprawie nieprawidłowości w podległych im więzieniach. Z lakonicznych informacji wynika, że dotyczyły one przede wszystkim niedostatecznego bezpieczeństwa więzień (wyłamanie i ucieczka więźniów z więzienia w Kalwarii), braku dostatecznej liczby strażników oraz niewystarczającego wyżywienia więźniów⁶.

Z powodu braku źródeł (akta osobowe Marcina Cyprysińskiego nie zachowały się) nie sposób ustalić genezy i przebiegu jego kariery zawodowej. Nie wiadomo, jakie miał kwalifikacje oraz czy tak jak wielu Polaków walczył u boku Napoleona o odrodzenie Polski. Brak jest również informacji, do jakiej klasy urzędu został przez komisję wojewódzką mianowany po objęciu stanowiska inspektora więzienia. Ponieważ w tym czasie zarządzający więzieniem był na poły urzędnikiem, na poły przedsiębiorcą nie wiadomo także, w jaki sposób przed objęciem stanowiska zgromadził wysoką kaucję, która miała być zabezpieczeniem prawidłowości wydatkowania funduszy przekazywanych inspektorowi na wyżywienie i utrzymanie więźniów. Do 1823 r. jej wysokość miała być „przyzwoita”, tj. podobna do tej, jaką składali przedstawiciele obejmujący kierownictwo innych urzędów publicznych takich jak np. poczty czy szpitali. Potem zależała od kategorii więzienia uzależnionej od jego wielkości i jej wysokość wynosiła dla więzień I klasy – 6000 złp, dla II klasy – 4000 złp, dla III klasy – 2000 złp. Kwota mogła być wpłacona w gotówce, rozłożona na raty potrącane z wynagrodzenia, zabezpieczona w formie listów zastawnych lub hipoteką dóbr ziemskich albo innej nieruchomości. Ponieważ więzienie w Sandomierzu zaliczone było do III klasy, jego następców na stanowisku obowiązywało zgromadzenie kaucji w wysokości 2000 złp.⁷

Marcin Cyprysiński objął obowiązki inspektora więzienia w Sandomierzu, które urządzone w byłym kolegium pojezuickim nazywanym Instytutem Świętego Piotra, założonym w pierwszych latach XVII wieku.

⁶ AGAD, I Rada Stanu Królestwa Polskiego, sygn. 107, k. 438, 523-524.

⁷ AGAD, I Rada Stanu Królestwa Polskiego, sygn. 108, k. 134; Władze Centralne Powstania Listopadowego, sygn. 597, k. 9; M. Senkowska, *Kara więzienia w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961, s. 92; J. Czołgoszewski, *Franciszek Korwin-Maternicki (1815-1899) – nadzorca i ekspert więzienny, pedagog penitencjarny oraz działacz społeczny Królestwa Polskiego*, „Resocjalizacja Polska” 2023, nr 25, s. 12-13; J. Czołgoszewski, *Sylwetki i patriotyczne postawy kawalerów Orderu Virtuti Militari – nadzorców więzień w Królestwie Polskim*, „Law Education Security” 2023, nr 119, s. 289.

Po kasacie zakonu w 1773 r. gmach dawnego kolegium zaczął podupadać, a jego pomieszczenia przeznaczono na szkoły świeckie. Obiekt mógł pomieścić ok. 200 aresztantów. Dziewiętnastowiecznym zwyczajem nadzorca wraz z rodziną mieszkał na terenie więzienia w domu pod numerem 68⁸.

W okresie Księstwa Warszawskiego w budynkach pojezuickich, w których mieścił się szpital wojskowy, wybuchł pożar, który nadwyrężył mury. Po częściowym odrestaurowaniu i pokryciu nowym dachem w obiekcie na parterze i pierwszym piętrze od strony dziedzińca utworzono ponownie sale szkolne i mieszkania nauczycieli. Natomiast w suterrenach, na parterze od strony Wisły (w nieistniejącym już skrzydle południowym, w którym dawniej znajdowała się drukarnia), zaadaptowano pomieszczenia na cele więzienne, mieszkanie inspektora i służb więziennych oraz kuchnie. Sąsiedztwo szkoły i więzienia było ze wszech miar nieszczęśliwe, ponieważ uczniowie zajmujący pomieszczenia nad więzieniem wyraźnie słyszeli wszelkie rozmowy i śpiewy więźniów, ponadto jak się skarżono „w lecie oddychają powietrzem z więzień do klas przychodzącym”. Z przekazów wiadomo, że jezuici sandomierscy prowadzili duszpasterstwo więzienne, które obejmowało odprawianie nabożeństw, rozdzielanie żywności i odzienia, przygotowanie skazańców na śmierć, a czasami także wstawiennictwo wypraszenia od śmierci lub wyjednywanie zmniejszenia czy darowania kary⁹.

Zakres uprawnień i obowiązków inspektora rozciągał się zarówno na podległy mu personel, jak i więźniów. Wprawdzie Marcin Cyprysiński pełnił swoje obowiązki przed wydaniem w 1821 r. pierwszych regulacji prawnych związanych z więziennictwem w Królestwie Polskim, to jednak obowiązujące tymczasowe przepisy odnoszące się m.in. do zasad postępowania personelu więziennego były próbą uporządkowania istniejącej praktyki. Zgodnie z tymczasowymi przepisami oprócz zarządzającego więzieniem inspektora personel składał się z podległych mu stróżów i dozorców. Inspektorom zakazywano spoufalania się z więźniami, wdawania się z nimi w rozmowy, przyjmowania od nich korzyści, a nade wszystko zabronione im było wykorzystywanie więźniów do prywatnych usług.

⁸ Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu, Księgi zmarłych z par. kolegiackiej/katedralnej z lat 1720-1941, nr 207/1822, k. 170-171.

⁹ W. Kieszkowski, *Kolegium Jezuickie w Sandomierzu*, [w:] A. Patkowski, W. Burek, A. Ojrzyński (red.), *Pamiętnik Koła Sandomierzan 1925-1935*, Nakładem Koła Sandomierzan, Warszawa-Sandomierz 1936, s. 7-14; S. Bednarski S., 1936, *Kulturalne dzieje Jezuickiego Kolegium w Sandomierzu*, [w:] A. Patkowski, W. Burek, A. Ojrzyński (red.), *Pamiętnik Koła Sandomierzan 1925-1935*, Nakładem Koła Sandomierzan, Warszawa-Sandomierz 1936, s. 58.

Sprawująca nadzór nad działalnością więzień komisja wojewódzka lub KRSWiP za opieszałość i uchybienia w służbie mogły inspektorom wymierzyć karę napomnienia, a w przypadku większego zaniedbania i nadużycia mogły ukarać karą pieniężną lub karą zawieszenia w obowiązkach. Za niedbalstwo, gwałtowność lub zbytnią pobłażliwość w stosunku do więźniów, zuchwałość, pijaństwo lub popełnienie innych nadużyć groziła im najsurowsza kara w postaci zwolnienia ze służby. Podobne postępowanie obowiązywało dozorców i stróżów, którzy mieli sprawować się przyzwoicie i być przykładem dla więźniów. Nie wolno im było przyjmować od więźniów żadnej korespondencji ani darów. Bez wiedzy i pozwolenia inspektora nie mogli wpuszczać nikogo do więzienia. Inspektorzy mieli prawo wymierzyć podwładnym karę napomnienia, a za poważniejsze nadużycia oraz pijaństwo mogli ukarać 24-godzinnym aresztem i powiadomić o tym fakcie zwierzchników administracyjnych. W przypadku nieposłuszeństwa lub poważniejszych wykroczeń powinni zawiesić sprawcę w obowiązkach i bezzwłocznie powiadomić komisję wojewódzką w celu wymierzenia im kary porządkowej. Mogli również skierować sprawę na drogę postępowania sądowego. W pierwszych latach Królestwa Polskiego zakres władzy inspektora wobec więźniów odnosił się przede wszystkim do egzekwowania surowego rygoru więziennego przejawiającego się w ustalonym w więzieniu porządku oraz dyscyplinie. Poza sporadycznymi przypadkami kierowania więźniów do ciężkiej fizycznej pracy oraz naukami religijnymi nie stosowano innych środków poprawczo-wychowawczych. Inspektorzy za mniejszej wagi przekroczenia oraz za opieszałość w pracy mieli prawo zamknąć sprawcę w izolacji, na czas do 48 godzin, a za gwałtowniejsze mogli zakuć go w kajdany i również osobno zamknąć¹⁰.

Marcin Cyprysiński stanowisko inspektora więzienia pełnił prawdopodobnie do 1817 r. Miał wówczas sześćdziesiąt lat. Nie są znane przyczyny opuszczenia przez niego urzędu. Mógł to być podeszły wiek i zły stan zdrowia. Zmarł 17 lipca 1822 r. w wieku 63 lat. Został pochowany na Cmentarzu Katedralnym w Sandomierzu¹¹.

¹⁰ AGAD, Komisja Województwa Mazowieckiego i Rząd Gubernialny Warszawski, Wydział Policyjny, sygn. 10040, k. 6-7.

¹¹ B. Bielasta, *Cyprysińscy*, „Ciechanowskie notatki” 2018, <https://ciechanowskienotatki.pl/cyprysinscy/>, [dostęp: 15 stycznia 2024].

Cyprysiński Kazimierz (1796–1831) – nadzorca więzienia inkwizycyjnego w Sandomierzu w latach 1817–1831

Kazimierz był najstarszym synem Marcina Cyprysińskiego, urodził się w 1796 r. W 1820 r. ożenił się z Katarzyną Tokarską (1801–1826), córką właściciela folwarku sandomierskiego Sudały. Miał czworo dzieci, trzy córki Anastazję (ur. 1821 r.), Teofilę (ur. 1822 r.) i Emilię (1825–1826) oraz syna Henryka (1824–1825). Jego losy rodzinne były naznaczone tragediami, wcześniej osamotniła go żona, a dwoje najmłodszych dzieci syn Henryk oraz córka Emilia zmarli w okresie niemowlęcym. Jego wnuczkę Marię znał Stefan Żeromski. Był wybitnie utalentowany literacko. Studiował prawo w Szkole Prawa i Nauk Administracji włączonej w 1816 r. do powstałego Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego. Utrzymywał się z korepetycji i pisania wierszy, jednak nie wiadomo, czy studia ukończył, ponieważ nie figuruje w uniwersyteckich spisach studentów. Być może musiał pilnie w 1817 r. powrócić do Sandomierza, aby objąć po ojcu Marcynie stanowisko inspektora więzienia. Niewykluczone, że wpływ na tę decyzję miała trudna sytuacja materialna rodziny, a zastąpienie ojca miało na celu ocalenie kapitału, którym była kaucja wniesiona przy obejmowaniu więzienia. Miał wówczas tylko 21 lat¹².

Za jego rządów, na skutek protestów rodziców uczniów, Rada Administracyjna Królestwa Polskiego 23 listopada 1819 r. wydała zarządzenie o niezwłocznym przeniesieniu więzienia zajmującego pomieszczenia wspólnie z miejscową szkołą w obiektach byłego kolegium jezuickiego. Władze Królestwa Polskiego na nowe miejsce wyznaczyły zamek wzniesiony na skarpie wiślanej przez Kazimierza III Wielkiego. W 1820 r. w ramach planu regulacyjnego miasta zdecydowano o zorganizowaniu więzienia dla 400 więźniów w głównym zamkowym gmachu. Likwidacja i rozbiórka zbędnych budowli pozwoliła na stworzenie dużego, regularnego dziedzińca, charakterystycznego dla obiektów więziennych. Rozpoczęte prace

¹² Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu, Księgi zaślubionych z par. kolegiackiej/katedralnej z lat 1720-1930, nr 249/1820, k. 185; nr 262/1820; nr 266/1820, k. 196-197; Księgi ochrzczonych z par. kolegiackiej/katedralnej z lat 1720-1931, nr 229/1821, k. 190-191; nr 359/1822, k. 359; nr 27/1824, k. 19-20; nr 239/1825, k. 205-206; Księgi zmarłych z par. kolegiackiej/katedralnej z lat 1720-1941, nr 82/1825, k. 71; nr 19/1826, nr 57/1826; k. 15; Parafia Rzymskokatolicka Św. Andrzeja w Warszawie, Akta stanu cywilnego, Zespół 0159d, UMZ-1847, nr 193; UMZ-1855, nr 228; B. Bielasta, *Cyprysińscy na Mazowszu*, op. cit., s. 10-11; R. Gerber, *Studenci Uniwersytetu Warszawskiego 1808-1831. Słownik biograficzny*, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 475-505.

adaptacyjne polegały przede wszystkim na zabezpieczeniu nadwątlonych murów oraz wewnętrznym podziale dawnych barokowych wysokich sal reprezentacyjnych na dwie kondygnacje, a także na przeprowadzeniu korytarza przez wszystkie piętra oraz podziale bocznych pomieszczeń na mniejsze cele. Po częściowym ukończeniu robót nowe więzienie zaczęło swoją działalność w 1825 r., a restaurację całego gmachu zakończono w 1828 r. Dopiero ok. 1844 r. dziedziniec więzienia otoczono murem, natomiast u schyłku XIX stulecia postawiono dwa obiekty o klasycystycznej architekturze, do muru południowego i wschodniego dobudowano nowe skrzydło więzienne, a w mur północny wstawiono budynek mieszkalny dla personelu¹³.

Kazimierz Cyprysiński, inspektor sandomierskiego więzienia, a po zmianie nazewnictwa stanowiska nadzorcy, początkowo mieszkał po sąsiedzku z ojcem Marcinem w obiektach Instytutu Świętego Piotra, w domu pod numerem 67, a w 1825 r. po przeprowadzce więzienia z byłego kolegium pojezuickiego do zamku zamieszkał na jego terenie¹⁴.

Duże i zapełnione aresztantami więzienie na zamku wymagało nowej organizacji i zasad zarządzania. Zgodnie z opublikowaną 17 września 1823 r. Instrukcją więzienną znacznie powiększył się personel więzienia. W przepisach więziennych obowiązujących w tym okresie, strażnicy więzienni, po raz pierwszy, nazwani zostali „służbą więzienną”, którą podzielono na oficjalistów, tj. urzędników, do których zaliczano nadzorcę, pisarza (tylko w większych więzieniach), lekarza i chirurga (felczera) oraz duchownego do sprawowania obrządków religijnych. Drugą grupą służby więziennej była straż więzienna, tj. strażnicy i stróże, którzy pełnili wyłącznie obowiązki strażnicze. Instrukcja więzienna umocniła pozycję nadzorcy więzienia, który jako gospodarz więzienia miał bezpośredni nadzór i władzę dyscyplinarną nad podległą mu strażą więzienną oraz więźniami. Na wszystkich kandydatów wstępujących do służby więziennej nałożono obowiązek składania na wierność przysięgi¹⁵.

¹³ *Sumariusz Protokołów Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego 1815-1830*, cz. 1, 1815-1830, t. III, Sekcja V-VI, Więziennictwo – specjalia, Nr 3686, opracowali: K. Konarski i inni, PWN, Warszawa 1961, s. 540; J. Zub, *Sandomierz. Zamek*, Wydawnictwo „ABC”, Tarnobrzeg 2000, s. 10-12; T. Demidowicz, op. cit., s. 216; *Obraz Królestwa Polskiego w okresie konstytucyjnym*, t. I, *Raporty Rady Stanu Królestwa Polskiego z działalności rządu w latach 1816-1828*, PWN, Warszawa 1984, s. 293.

¹⁴ Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu, Księgi zaślubionych z par. kolegiackiej/katedralnej z lat 1720-1930, nr 249/1820, k. 185; Księgi zmarłych z par. kolegiackiej/katedralnej z lat 1720-1941, nr 57/1826, k. 15.

¹⁵ *Instrukcja więzienna*, op. cit., s. 337-341.

W czasie Powstania Listopadowego Kazimierz Cyprysiński miał 35 lat i od 14 lat piastował stanowisko nadzorca sandomierskiego więzienia. Samotnie, z pomocą matki, którą się opiekował, wychowywał dwie córki (w wieku dziewięciu i dziesięciu lat). W czasie formowania oddziałów powstańczych dokonał czynu niezwykłego, ponieważ zwrócił się o udzielenie mu urlopu nieograniczonego ze służby więziennej i zgłosił się do wojska narodowego. Można przypuszczać, że wpływ na jego decyzję miało zapewne zarówno patriotyczne wychowanie rodzinne, jak i środowisko szkolne oraz uniwersyteckie. Wiadomo, że w trakcie studiów należał do niepokornej i spiskującej młodzieży akademickiej¹⁶.

Wstąpił do 250-300-osobowego batalionu Strzelców Celnych majora Stanisława Krzesimowskiego, który został utworzony w grudniu 1830 r. i w styczniu 1831 r. w Sandomierskiem. Otrzymał w nim awans na stopień porucznika. Całą zimę strzelcy spędzili na marszach i potyczkach z oddziałami rosyjskimi. Doświadczenie bojowe batalion zdobywał wiosną 1831 r., w ramach korpusu dowodzonego przez generała Juliana Sierawskiego, w dwu dużych bitwach, pod Wronowem oraz w walkach o Kazimierz Dolny. W dostępnych źródłach nie jest wymieniane nazwisko porucznika Cyprysińskiego w trakcie starcia z rosyjskim korpusem 17 kwietnia pod Wronowem. W przegranej bitwie strzelcy Krzesimowskiego jako pierwsi odpierali atak kozaków na polskie stanowiska oraz jako ostatni opuszczali pole bitwy. Stali na czele szyku bojowego, przyjmując atak awangardy rosyjskiej. W bezpośredniej walce bronili zdobycia Wronowa przez 1. batalion karabinierów nieświeskich, ulegając przeważającej sile przeciwnika. Strzelcy Krzesimowskiego przez generała Sierawskiego byli zaliczani do oddziałów pewnych, na których męstwo dowódca mógł liczyć, a sam major Stanisław Krzesimowski został przedstawiony do nagrody¹⁷.

Odnutowany został natomiast udział porucznika Kazimierza Cyprysińskiego w drugiej bitwie stoczonej 18 kwietnia pod Kazimierzem Dolnym przez nieokrepy w bojach ok. sześciotysięczny lub – jak podają inne źródła – siedmiotysięczny, słabo uzbrojony korpus oddziałów powstańczych

¹⁶ AGAD, Władze Centralne Powstania Listopadowego, sygn. 597, k. 2; *Nowy Kalendarzyk Polityczny na Rok Zwyczajny 1830*, Nakładem J. Netto, Warszawa 1829, s. 287; B. Bielasta, *Cyprysińscy na Mazowszu*, op. cit., s. 115-116.

¹⁷ O Laskowski (red.), *Przewodnik po polach bitew wojny polsko-rosyjskiej 1830-1831 r.*, Wojskowe Biuro Historyczne, Warszawa 1931, s. 96-100; E. Callier, *Bitwy i potyczki stoczone przez wojsko polskie w roku 1831*, Czcionkami Drukarni Dziennika Poznańskiego, Poznań 1887, s. 78-79; K. Horoch, *Pamiętnik Kaliksta Bar. Horocha kapitana kwatremistrzostwa Wojska Polskiego*, Nakładem Autora, Lwów 1882, s. 11-13; T. Strzeżek, *Bitwy pod Wronowem i Kazimierzem Dolnym 17-18 kwietnia 1831 r. Preludium fiaska wyprawy wołyńskiej w powstaniu listopadowym*, Wydawnictwo Napoleon V, Oświęcim 2017, s. 293, 299, 310, 328, 437.

z regularnym wojskiem rosyjskim wspieranym przez artylerię. Tomasz Strzeżek na podstawie źródeł archiwalnych ustalił m.in. pozycje strzelców majora Krzesimowskiego w tej bitwie. Atakowani przez nieprzyjacielską artylerię odpierali natarcie kawalerii przeciwnika na odcinku u stóp Wąwozu Plebanka na przedpolu Kazimierza. Batalion znalazł się w ogniu walk, gdy major Krzesimowski nie przyjął do wiadomości niespodziewanego rozkazu nakazującego mu odwrót do Kazimierza (ponieważ rozkaz nie pochodził od dowódcy zgrupowania). W tym czasie różne oddziały, ulegając przeciwnikowi, zaczęły wycofywać się do Kazimierza i strzelcy znaleźli się w tragicznej sytuacji. Gdy po nieudanych próbach dostarczenia dotarł właściwy rozkaz o wycofaniu, okazało się, że jest za późno, ponieważ Rosjanie atakowali już miasto. Major Krzesimowski, który ze sporą grupą żołnierzy schronił się w kościele i klasztorze Franciszkanów, walczył aż do wyczerpania amunicji, aby ocalić korpus przed całkowitą zagładą oraz aby wytargować u nieprzyjaciela najkorzystniejsze warunki kapitulacji. Według relacji bezpośredniego świadka wydarzeń major Krzesimowski, który z kilkoma oficerami i 50 żołnierzami bronił się w kościele, chciał uzyskać zgodę na dołączenie do korpusu z bronią w rękę oraz domagał się swobodnego wycofania za Wisłę. Ogółem po bitwie z Batalionu Strzelców z obwodu sandomierskiego majora Krzesimowskiego ocalało ok. 77 żołnierzy¹⁸.

Natomiast zachowana opowieść rodzinna wspomina, że w trakcie boju z Rosjanami powstańcy atakowali z determinacją, a porucznik Cyprysiński dwukrotnie podrywał swoich żołnierzy do walki. W trakcie drugiego ataku został ranny, a następnie, podobnie jak dowódca major Krzesimowski, wzięty do niewoli. „Rosjanie spędzili kilkudziesięciu jeńców na drodze do Puław i pospiesznie zaczęli formować konwój, zabierając kilka koni i wozów okolicznym mieszkańcom. Po kilku godzinach konwój był gotów i dowódca rosyjski zaproponował podwody rannym oficerom. Wystąpił wtedy z szeregu Kazimierz Cyprysiński i zażądał podwód dla wszystkich rannych żołnierzy. Rosjanin odmówił kategorycznie. Młody porucznik postawił ultimatum: jeżeli ranni żołnierze nie dostaną podwód, to on pójdzie piechotą. W odpowiedzi usłyszał cyniczne: <<Kak chcesz>>. Nastąpił wielogodzinny marsz w kierunku Lublina. Kilku ludzi padło, wtedy dopychano ich na wozy. Porucznik trzymał się dzielnie,

¹⁸ T. Strzeżek, op. cit., s. 354-357, 366-384, 389, 392, 413; M. Wawerski, (red.), *Przewodnik po pieszym szlaku historycznym powstańców listopadowych korpusu generała Jana Kantego Sierawskiego. Babin-Wronów-Kazimierz Dolny*, Muzeum Nadwiślańskie w Kazimierzu Dolnym, Kazimierz Dolny 2021, s. 23-24.

lecz po kilkunastu kilometrach zaczął się słańać z osłabienia i utraty krwi. Jakiś czas pomagali mu iść zdrowi żołnierze, ale wreszcie siły go opuściły i upadł zemdlny. Wrzucono go na któryś wóz i nieprzytomnego dowieziono do Lublina. Miasto zajęte przez Rosjan wyglądało jak obóz wojskowy. Wielka sala balowa ratusza lubelskiego została zamieniona na lazaret. Umieszczono Cyprysińskiego w tym jenieckim szpitalu, gdzie osłabiony i wynędzniały zaraził się jeszcze cholera¹⁹. Jego ostatnią prośbą było, aby nikt z rodziny nie tańczył nigdy w sali ratuszowej, w której on umiera¹⁹.

Starania wydostania żołnierzy z niewoli podejmowano na różnych szczeblach wojskowych i rządowych. Potrzebę wymiany oficerów i obywateli województwa sandomierskiego w zamian za rosyjskich jeńców przedłożyła rządowi Rada Województwa Sandomierskiego. Rząd w tej sprawie zwrócił się do Naczelnego Wodza, jednak do wymiany oficerów nie doszło. Wiadomo również, że taką próbę w sprawie porucznika Kazimierza Cyprysińskiego podjął jego brat Antoni, który poprosił o wstawiennictwo dowódcę korpusu osłonowego generała brygady Kazimierza Dziekońskiego. Generał skierował list do Prezesa Rządu Narodowego z propozycją przeprowadzenia wymiany jeńców wojennych ze stroną rosyjską, niestety w liście tym generał donosił również o zgonie porucznika Kazimierza Cyprysińskiego. Według Antoniego Cyprysińskiego, który starał się o urzędowy dowód śmierci brata, Kazimierz Cyprysiński zmarł 26 kwietnia 1831 r. Natomiast w opublikowanych danych biograficznych powstańców listopadowych mówi się o dniu 23 kwietnia. Pomimo usilnych dociekań nie udało się ustalić miejsca pochówku porucznika Kazimierza Cyprysińskiego, ponieważ prawdopodobnie jego grób nie zachował się²⁰.

¹⁹ B. Bielasta, *Cyprysińscy na Mazowszu*, op. cit., s. 116-117.

²⁰ AGAD, Władze Centralne Powstania Listopadowego, sygn. 597, k. 2, 5-6; R. Bielecki, *Słownik biograficzny oficerów Powstania Listopadowego*, t. 1, Wydawnictwo Trio, Warszawa 1995, s. 316; T. Strzeżek, op. cit., s. 415-416.

Cyprysiński Antoni (1806–1860) – nadzorca więzienia inkwizycyjnego w Sandomierzu w okresie czerwiec-listopad 1831 r.

Antoni urodził się 16 czerwca 1806 r. w Sandomierzu i był czwartym, najmłodszym synem Marcina Cyprysińskiego. Dwukrotnie żonaty, miał dwoje dzieci z pierwszego małżeństwa (ojcem chrzestnym syna Konstantego urodzonego 30 października 1837 r. był Fryderyk Skarbek) oraz pięcioro z drugiego małżeństwa²¹.

Początkowo nauki pobierał w szkole wydziałowej sandomierskiej i liceum kieleckim. Po uzyskaniu świadectwa dojrzałości w 1824 r. rozpoczął studia na Królewskim Uniwersytecie Warszawskim. Studiował na trzech wydziałach: lekarskim, filozoficznym oraz prawa i nauk administracyjnych. Był studentem o wielkich zdolnościach, bardzo pracowitym, inteligentnym, poważanym przez brać studencką. Jednak ostatecznie pomimo sukcesów naukowych porzucił medycynę oraz napisał, lecz nie obronił rozprawy magisterskiej z prawa. Poświęcił się natomiast naukom przyrodniczym, które ukończył ze stopniem magistra filozofii. Znał kilka języków, w tym łacinę, niemiecki, rosyjski. W trakcie nauki i studiów jego sytuacja materialna była bardzo trudna, ponieważ po śmierci ojca matka wymagała pomocy i opieki – „żyła z miłosierdzia”. Złożył świadectwo ubóstwa, dzięki czemu mógł otrzymać całkowite lub częściowe zwolnienie z obowiązkowych opłat chesnego (pełne wynosiło 100 zł). Utrzymywał się głównie z korepetycji. We wspomnieniach kolegi ze studiów lekarskich został zapamiętany jako „taki ubogi, taki biedak, że przez pięć lat chodził w jednym mundurku”²².

W celu poprawy swojej sytuacji bytowej w 1829 r., dzięki protekcji hrabiego Andrzeja Zamoyskiego został członkiem zarządu Ordynacji Zamoyskiej. Był w tym czasie także współpracownikiem redakcji „Słowianina”, czasopisma popularno-naukowego. Natomiast kilka dni po wybuchu Powstania Listopadowego rozpoczął współpracę przy redagowaniu konserwatywnego pisma „Polak Sumienny”²³.

²¹ Parafia Rzymskokatolicka Św. Andrzeja w Warszawie, Akta stanu cywilnego, Zespół 0159d, UMZ-1837, nr 571.

²² R. Gerber, op. cit., s. XIV, 422-423; K. Łukaszewicz, op. cit., s. 15.

²³ *Polski Słownik Biograficzny*, op. cit., s. 127.

Po przejściu przez władze powstańcze archiwum tajnej policji wielkiego księcia Konstantego Antoni Cyprysiński postanowieniem Rządu Tymczasowego z 5 grudnia 1830 r. został wyznaczony członkiem Komitetu do przejrzenia zgromadzonych w nim dokumentów. Celem Komitetu, na którego czele stał Julian Ursyn Niemcewicz, było poznanie i opisanie organizacji tajnej policji, ujawnienie jej celów, narzędzi oraz ustalenie twórców, a także ofiar. Jego podpis widnieje pod raportem z 18 stycznia 1831 r. opisującym działalność tajnej policji w okresie przedpowstaniowym. Swoją działalność w poznawaniu i ujawnianiu mechanizmów działalności carskiego aparatu przemocy kontynuował w powołanym w marcu 1831 r. przez Rząd Narodowy mającym uprawnienia śledcze Komitecie Rozpoznawczym. Wynikiem pracy Komitetu było sporządzenie listy szpiegów (tak wówczas nazywano agentów tajnej policji) i sformułowanie przeciwko nim oskarżenia oraz zgromadzenie obszernego materiału dotyczącego nadużyć carskiej władzy Królestwa Polskiego, a w szczególności wielkiego księcia Konstantego oraz twórcę tajnej policji Nikołaja Nowosilcowa²⁴.

Antoni Cyprysiński, tak jak kilku innych członków Komitetu Rozpoznawczego, nie dotrwał do końca jego prac, których zwieńczeniem był raport złożony Rządowi Narodowemu 21 lipca 1831 r. Dramatyczną konsekwencją opublikowania raportu były wydarzenia w dniu 15 sierpnia 1831 r., w wyniku których zrewolucjonizowana ludność Warszawy oburzona opieszałością władzy w wyciągnięciu konsekwencji wobec osób oskarżonych o należenie do policji tajnej, powiesiła lub zakłuła bagneta-
mi 34 osoby, w tym szefów policji²⁵.

Jedną z przyczyn dla których Antoni Cyprysiński wycofał się z prac Komitetu była informacja o trafieniu do niewoli, a następnie o śmierci starszego brata porucznika Kazimierza Cyprysińskiego. Zaangażował się w jego uwolnienie z rąk Rosjan, a gdy stało się to już bezcelowe podjął decyzję o powrocie do rodzinnego Sandomierza, aby zaopiekować się osieroconymi małoletnimi córkami powstańca oraz samotną matką. Rezygnację ze stanowiska w prestiżowym Komitecie i opuszczenie stolicy na rzecz przejścia opieki nad osieroconą rodziną traktował jako ofiarę

²⁴ *Rapport Komitetu do przejrzenia papierów policji tajnej ustanowionej*, [brak wydawcy], Warszawa 1831, s. 1-59; M. Karpińska, *Pólowanie na agentów. Sprawa teczek w powstaniu listopadowym*, „Mówią Wieki” 2005, nr 9, s. 11; P. Wincenciuk, *Policje tajne w Królestwie Polskim (1815-1830) i dzieje ich spuścizny aktowej*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 2012, t. XIX, s. 214-215.

²⁵ M. Karpińska, *Policje tajne w Królestwie Kongresowym*, „Przegląd Historyczny” 1985, nr 76/4, s. 691.

należną powstańcowi poległemu za Ojczyznę w nadziei na pomyślną jej przyszłość. Jednocześnie postanowił starać się o posadę nadzorca miejscowego więzienia, którą przed wstąpieniem do wojska powstańczego zajmował jego brat Kazimierz. Motywem ubiegania się o ten urząd była chęć ocalenia kapitału zainwestowanego jeszcze przez ojca, a następnie przez brata w postaci kaucji wpłacanej przez wszystkich kandydatów obejmujących stanowiska urzędowe. Poprosił o trzymiesięczny termin na uregulowanie spraw majątkowych związanych ze zgromadzeniem kaucji wymaganej przy obejmowaniu stanowiska nadzorca więzienia. Jak pisał w piśmie z 1 czerwca 1830 r. do KRSWiP „znaczna część majątku ś.p. Brata mego, składa się ze zbioru sprzętów i zapasów więziennych, które obcemu następcy przyszłoby odstąpić za bezcen z wyraźnym narażeniem funduszu pozostałych sierot, iako też że interesa inne moiego brata, wymagają regulacyi i ukończenia na miejscu, a ztąd przeniesienia się mego na stałe zamieszkanie do Sandomierza”²⁶.

Reakcja na jego prośbę była natychmiastowa. Powołując się na postanowienia byłej Rady Administracyjnej z 13 października 1829 r., KRSWiP już 4 czerwca 1831 r. przesłała Komisji Województwa Sandomierskiego nominację, w której określiła kwalifikacje magistra filozofii jako „przyzwoite” oraz poinformowała, że będzie otrzymywał etatową pensję przywiązaną do stanowiska nadzorca więzienia²⁷.

Antoni Cyprysiński nadzorcą sandomierskiego więzienia był zaledwie kilka miesięcy, ponieważ zaraz po upadku powstania w listopadzie 1831 r. z rozkazu Iwana Paskiewicza został aresztowany i przewieziony do Warszawy. Oddano go do dyspozycji warszawskiego gubernatora wojennego w związku ze śledztwem w sprawie udziału w pracach Komitetu Rozpoznawczego. Dzięki staraniom hrabiego Andrzeja Zamoyskiego, popartym zapewne wysokimi łapówkami, obalono wysuwane przez komisję śledczą zarzuty, obarczając winą jego braci, których śledczy nie mogli już dopaść, ponieważ jeden (Kazimierz) nie żył, a drugi (Wincenty) przebywał na emigracji. Uchroniło go to przed oskarżeniami i odpowiedzialnością w przygotowywanym procesie przeciwko uczestnikom powstania. W konsekwencji po półtoramiesięcznym uwięzieniu został zwolniony. Otrzymał również zaświadczenie o tym, że nie brał udziału w rewolucji 1830–1831 r., co pozwoliło mu ponownie wstąpić do zarządu Ordynacji Zamojskiej

²⁶ AGAD, Władze Centralne Powstania Listopadowego, sygn. 597, k. 3.

²⁷ Ibidem, k. 8.

w Zwierzyńcu, gdzie w niedługim czasie został głównym pełnomocnikiem. Dzięki zdobyciu w czasie Powstania Listopadowego doświadczeniu zajmował się znaczeniem kwestii włościańskiej dla interesów narodowych, politycznych i gospodarczych kraju. Dorobił się znacznego majątku i materialnie niezależny w 1854 r. powrócił do Warszawy. Wszedł do redakcji, a następnie został cenionym członkiem zasłużonego dla polskiego życia umysłowego kolegium redakcyjnego miesięcznika „Biblioteka Warszawska”. Zmarł w Warszawie 15 stycznia 1860 r. Został pochowany w grobie rodzinnym na Starych Powązkach (kwatery 177-6-9)²⁸.

Cyprysiński Wincenty (1803–1835) – kapitan Gwardii Narodowej Powstania Listopadowego

Wincenty urodził się 16 kwietnia 1803 r. w Sandomierzu. Był kawalerem. Uczęszczał do szkół księży pijarów w Warszawie, jednak za wydawanie nielegalnego pisemka szkolnego wydalony został ze stolicy. Dalszą edukację kontynuował w szkole wojewódzkiej w Płocku. Tutaj poświęcił się pracy społeczno-koleżeńskiej, organizował zebrania i spacerów na których śpiewano pieśni narodowe i dyskutowano na aktualne tematy polityczne. W 1823 r. zapisał się na wydział prawny Uniwersytetu Warszawskiego. Był czynnym członkiem studenckich związków konspiracyjnych. Zamiast studiom więcej czasu poświęcał zebraniom patriotycznym w czasie których podtrzymywał wśród młodzieży ducha narodowego. W 1830 r. otrzymał stopień magistra prawa. Po wybuchu Powstania Listopadowego pomimo słabego zdrowia wstąpił w szeregi powstańców, był kapitanem Gwardii Narodowej. Aktywny udział w wojskach powstańczych przerwał zły stan zdrowia. Do końca powstania był w redakcji „Gazety Polskiej” oraz należał do Klubu Patriotycznego. Charakteryzowano go jako człowieka cichego, szlachetnego, ujmującego otoczenie łagodnością charakteru. Nie był typem przywódcy, lecz posiadał urok osobisty i miał dar perswazji.

²⁸ *Akt oskarżenia w sprawie przeciwko osobom oddanym pod Najwyższy Sąd Kryminalny w Królestwie Polskiem w zarzucie spełnienia zbrodni, wyłączonych od ogólnego przebaczenia [...] mającym udział w rokoszu z roku 1830 i 1831 [...] wraz z summaryuszem dowodów i konkluzjami prokuratora przy tymże sądzie*, [brak wydawcy], Warszawa 1834, s. 1-260; *Polski Słownik Biograficzny*, op. cit., s. 128; Parafia Rzymskokatolicka Św. Jana Chrzciciela w Warszawie, Księgi metrykalne, Księga zgonów 1860-62, nr 29; „Kurjer Warszawski” 1860, nr 14, s. 65; *Warszawskie Zabytkowe Pomniki Nagrobne*, https://cmentarze.um.warszawa.pl/pomnik.aspx?pom_id=13942, [dostęp: 15 stycznia 2024].

Po upadku powstania emigrował do Francji, gdzie był przedstawicielem Komitetu Narodowego Polskiego oraz bliskim współpracownikiem Joachima Lelewela. Organizował pomoc dla przybywających Polaków, był rzecznikiem zjednoczonej emigracji. Aktywnie działał w Towarzystwie Demokratycznym. Zmarł we Francji 2 grudnia 1835 r. Został pochowany z honorami w asyście francuskiego oddziału miejscowej Gwardii Narodowej w Poitiers²⁹.

Podsumowanie

Inspiracją do badań losów niezwyklej rodziny, której trzej przedstawiciele pełnili funkcję nadzorców więzienia w Sandomierzu, były fragmentaryczne informacje zawarte w opublikowanym przez Barbarę Bielastą szkicu dziejów rodu Cyprysińskich. Autorka badająca historię rodziny i potomków żyjących na przestrzeni dwustu prawie lat znalazła wśród nich oprócz ludzi przeciętnych, zwyczajnych i przegranych życiowo, także osoby wybitne, bohaterów, ziemian, lekarzy, artystów, naukowców³⁰. Potwierdzeniem osób wybitnych oraz bohaterów rodziny są m.in. antenat Marcin Cyprysiński oraz jego trzech synów, bohaterów Powstania Listopadowego, spośród których dwóch – Kazimierz oraz Antoni – tak jak ojciec zarządzali sandomierskim więzieniem.

Zapewne przekazywane w środowisku rodzinnym wartości patriotyczne oraz przywiązywanie przez rodziców wagi do kształcenia dzieci w ówczesnym czasie aż na poziomie uniwersyteckim zasługują na uznanie, oraz szacunek. Jak wynika z różnych przekazów, odbywało się to kosztem ogromnych wyrzeczeń finansowych ze strony rodziny. Podtrzymywanie i pielęgnowanie tradycji narodowych oraz aktywne uczestnictwo w młodzieżowych ruchach konspiracyjnych pozwoliły im w okresie próby dokonać właściwego wyboru – zostali bohaterami Powstania Listopadowego. Protoplasta rodu Marcin Cyprysiński nie dożył czasu, kiedy jego syn Kazimierz, jako bohaterski oficer wojsk powstańczych, oddał swoje życie za Ojczyznę. Nie był również świadkiem udziału syna Antoniego w pracach władz narodowych oraz uwięzienia go przez carskiego zaborcę za działalność patriotyczną. Nie mógł również obserwować poczyną

²⁹ R. Gerber, op. cit., s. 31; R. Bielecki, op. cit., s. 316; *Polski Słownik Biograficzny*, op. cit., s. 128-129; „Kurjer Warszawski” 1830, nr 338, s. 1758.

³⁰ B. Bielasta, *Cyprysińscy na Mazowszu*, op. cit., s. 9.

syna Wincentego, kapitana Gwardii Narodowej, który w związku ze swoją działalnością na rzecz powstania zmuszony był do emigracji. Działalność, postawy i wybory opisanych przedstawicieli rodu Cyprysińskich – nadzorców więzienia w Sandomierzu – uczestników Powstania Listopadowego mogą stanowić wzór w procesie wychowania patriotycznego zarówno dla obecnego, jak i przeszłych pokoleń penitencjarystów – kontynuatorów ich działalności zawodowej i misji społecznej.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Główne Akt Dawnych:

Komisja Województwa Mazowieckiego i Rząd Gubernialny Warszawski, Wydział Policyjny, sygn. 10040.

I Rada Stanu Królestwa Polskiego, sygn. 107; sygn. 108.

Władze Centralne Powstania Listopadowego, sygn. 597.

Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu:

Księgi zaślubionych z par. kolegiackiej/katedralnej z lat 1720-1930, nr 249/1820; nr 262/1820; nr 266/1820.

Księgi ochrzczonych z par. kolegiackiej/katedralnej z lat 1720-1931, nr 13/1806; nr 229/1821; nr 359/1822; nr 27/1824; nr 239/1825.

Księgi zmarłych z par. kolegiackiej/katedralnej z lat 1720-1941, nr 207/1822; nr 82/1825; nr 19/1826, nr 57/1826.

Parafia Ewangelicko-Augsburska w Warszawie, Akta stanu cywilnego, Zespół 0181d, UMZ-1835, nr 78.

Parafia Rzymskokatolicka Św. Andrzeja w Warszawie, Akta stanu cywilnego, Zespół 0159d, UMZ-1837, nr 571; UMZ-1838, nr 197; UMZ-1847, nr 193; UMZ-1855, nr 228.

Parafia Rzymskokatolicka Św. Jana Chrzciciela w Warszawie, Księgi metrykalne, Księga zgonów 1860-62, nr 29.

Literatura:

Akt oskarżenia w sprawie przeciwko osobom oddanym pod Najwyższy Sąd Kryminalny w Królestwie Polskiem w zarzucie spełnienia zbrodni, wyłączonych od ogólnego przebaczenia [...] mającym udział w rokoszu z roku 1830 i 1831 [...] wraz z summaryuszem dowodów i konkluzjami prokuratora przy tymże sądzie, [brak wydawcy], Warszawa 1834.

Bednarski S., 1936, *Kulturalne dzieje Jezuickiego Kolegium w Sandomierzu*, [w:] Patkowski A., Burek W., Ojrzyński A. (red.), *Pamiętnik Koła Sandomierzan 1925-1935*, Nakładem Koła Sandomierzan, Warszawa-Sandomierz 1936.

Bielasta B., *Cyprysińscy na Mazowszu*, Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, Ciechanów 2010.

Bielecki R., *Słownik biograficzny oficerów Powstania Listopadowego*, t. 1, Wydawnictwo Trio, Warszawa 1995.

- Callier E., *Bitwy i potyczki stoczone przez wojsko polskie w roku 1831*, Czcionkami Drukarni Dziennika Poznańskiego, Poznań 1887.
- Czołgoszewski J., *Geneza oraz kształtowanie się więziennictwa w I Rzeczypospolitej, Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim. Od służby miejskiego do strażnika więziennego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2021.
- Czołgoszewski J., *Franciszek Korwin-Maternicki (1815-1899) – nadzorca i ekspert więzienny, pedagog penitencjarny oraz działacz społeczny Królestwa Polskiego*, „Resocjalizacja Polska” 2023, nr 25.
- Czołgoszewski J., *Sylwetki i patriotyczne postawy kawalerów Orderu Virtuti Militari – nadzorców więzień w Królestwie Polskim*, „Law Education Security” 2023, nr 119.
- Demidowicz T., *Zakłady karne w Królestwie Kongresowym 1815–1830*, [w:] Koprukowniak A. (red.), *W kręgu zainteresowań naukowych profesora Tadeusza Mencla*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1999.
- Gerber R., *Studenci Uniwersytetu Warszawskiego 1808-1831. Słownik biograficzny*, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977.
- Horoch K., 1882, *Pamiętnik Kaliksta Bar. Horocha kapitana kwatermistrzostwa Wojska Polskiego*, Nakładem Autora, Lwów 1882.
- Instrukcja więzienna*, Annex do Nr. 1-go, *Decyzja zatwierdzająca ogólną instrukcję więzienną*, dnia 17 września 1823 r., No 1. Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego: Wydział Spraw Wewnętrznych, cz. 6, *O aresztach i więzieniach*, t. I, Drukarnia S. Orgelbranda, Warszawa 1868.
- Karpińska M., *Policje tajne w Królestwie Kongresowym*, „Przegląd Historyczny” 1985, nr 76/4.
- Karpińska M., *Polowanie na agentów. Sprawa teczek w powstaniu listopadowym*, „Mówią Wieki” 2005, nr 9.
- Kieszkowski W., *Kolegium Jezuickie w Sandomierzu*, [w:] Patkowski A., Burek W., Ojrzyński A. (red.), *Pamiętnik Koła Sandomierzan 1925-1935*, Nakładem Koła Sandomierzan, Warszawa-Sandomierz 1936.
- „Kurjer Warszawski” 1830, nr 338; 1860, nr 14.
- Laskowski O. (red.), *Przewodnik po polach bitew wojny polsko-rosyjskiej 1830-1831 r.*, Wojskowe Biuro Historyczne, Warszawa 1931.
- Łukaszewicz K., *Wspomnienia starego lekarza o czasach powstania listopadowego (1825-1835)*, Koło Miłośników Książki, Zamość 1937.
- Nowy Kalendarzyk Polityczny na Rok Zwyczajny 1830*, Nakładem J. Netto, Warszawa 1829.
- Obraz Królestwa Polskiego w okresie konstytucyjnym*, t. I, *Raporty Rady Stanu Królestwa Polskiego z działalności rządu w latach 1816-1828*, PWN, Warszawa 1984.
- Polski Słownik Biograficzny*, t. 4, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1938.

- Rapport Komitetu do przejrzenia papierów policji tajnej ustanowionego*, [brak wydawcy], Warszawa 1831.
- Rutkowski M., *Weryfikacja urzędników państwowych w Królestwie Polskim po Powstaniu Listopadowym*, „*Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*” 2003, t. VIII.
- Senkowska M., *Kara więzienia w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961.
- Strzeżek T., *Bitwy pod Wronowem i Kazimierzem Dolnym 17-18 kwietnia 1831 r. Preludium fiaska wyprawy wołyńskiej w powstaniu listopadowym*, Wydawnictwo Napoleon V, Oświęcim 2017.
- Sumariusz Protokołów Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego 1815-1867*, cz. 1, 1815-1830, t. III, Sekcja V-VI, Więziennictwo – specjalia, Nr 3686, opracowali: K. Konarski i inni, PWN, Warszawa 1961.
- Wawerski M. (red.), *Przewodnik po pieszym szlaku historycznym powstańców listopadowych korpusu generała Jana Kantego Sierawskiego. Babin-Wronów-Kazimierz Dolny*, Muzeum Nadwiślańskie w Kazimierzu Dolnym, Kazimierz Dolny 2021.
- Wincenciuk P., *Policje tajne w Królestwie Polskim (1815-1830) i dzieje ich spuścizny aktowej*, „*Miscellanea Historico-Archivistica*” 2012, t. XIX.
- Zub J., *Sandomierz. Zamek*, Wydawnictwo „ABC”, Tarnobrzeg 2000.

Netografia:

- Bielasta B., *Cyprysińscy*, „Ciechanowskie notatki” 2018, <https://ciechanowskienotatki.pl/cyprysinscy/>
- Warszawskie Zabytkowe Pomniki Nagrobne*, https://cmentarze.um.warszawa.pl/pomnik.aspx?pom_id=13942

